

Trumpraštis. 2024 m.

Užaugę Nepriklausomoje Lietuvoje: 1980–2000 metais gimusiųjų gyvenimo eiga, elgsenos strategijos ir jų kontekstai

Laimutė Žilinskienė, Sigita Kraniauskienė, Irena Juozeliūnienė, Irma Budginaitė-Mačkinė

Naujosioms Lietuvos kartoms įprastai yra bandoma priskirti universalius tarpkultūrinius pavadinimus – Z, Milenials, iGeneration. Visgi galima suabejoti tuo, kiek tokie apibūdinimai yra pagrįsti pačia Lietuvoje gyvenančių šių kartų patirtimi ir kiek tai tėra globalizuotos etiketės. Šis trumpraštis yra parengtas įgyvendinant LMT finansuojamą projektą „Užaugę Nepriklausomoje Lietuvoje: 1980–2000 metais gimusiųjų gyvenimo eiga, elgsenos strategijos ir jų kontekstai“ (Nr. S-MIP-21-19). Atlikto tyrimo rėmuose buvo siekiama išryškinti pirmosios jau atgautos nepriklausomybės sąlygomis socializuotos kartos bruožus, gyvenimo eigos konteksto ir struktūrinius pokyčius, elgsenos strategijas, šeimines formas ir praktikas. Tam buvo pasitelkti mišrūs metodai: mokslinės literatūros ir dokumentų analizė, gyvenimo istorijų interviu, kiekybinių tyrimų ir apklausų duomenų analizė. Žemiau trumpai supažindiname skaitytojus su pagrindinėmis tyrimo temomis ir išvalgomis, savitais 1980–2000 Lietuvos kartos bruožais, ištraukomis iš tyrimo metu analizuotų gyvenimo istorijų.

Užaugę transformacijų ir nesaugumo laikotarpiu

Per kiek daugiau nei trisdešimt praėjusių metų gyvenimas Lietuvoje vyko neeilinių geo-politinių, ekonominių ir socialinių transformacijų kontekste: Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo, įstojimo į Europos Sąjungą ir NATO, įsijungimo į Šengeno erdvę, pasaulinės finansų krizės, Covid-19 pandemijos, karo Ukrainoje. Visi šie procesai tiesiogiai ir netiesiogiai veikia žmonių gyvenimus. **1980-2000 m. Lietuvoje gimusių žmonių socializacijai ir integracijai į visuomenę ypač svarbų vaidmenį turėjo XX a. dešimtojo dešimtmečio socialinis ir ekonominis nesaugumas.** Daugumai šeimų tai buvo išbandymų, sukrėtimų, didelių permainų laikotarpis. Vieni išsaugojo sovietmečiu sukauptą įvairių rūšių kapitalą ir tai palengvino adaptaciją persitvarkančioje visuomenėje. Kiti tokį kapitalą kaupė transformacijos periodu. Kai kuriems šios kartos tėvams tai tapo neįmanoma užduotimi, nes praradę darbą, dirbo pusiau nelegaliai ar nelegaliai, tapo priklausomi nuo alkoholio ar patyrė kitų nesėkmių. Šios skirtingos tėvų readaptacijos patirtys turėjo įtakos jų vaikų gyvenimo scenarijams.

Kaip parodė gyvenimo istorijų interviu, 1980–2000 m. gimusių kohortų atstovai, kurių tėvai buvo sukaukę solidų socialinį ir finansinį kapitalą, lengviau strategavo savo gyvenimo scenarijus, nes tėvai užtikrino jiems saugumą ir finansinę gerovę. Gyvenimo perspektyvas lengvino ir tėvų sėkminga readaptacija transformacijos laikotarpiu. Daug sunkesni pasirinkimai teko jaunimui, kuriems ekonominis ir socialinis stabilumas bei gerovė vaikystėje buvo deficitas. **Konstruktivia gyvenimo strategija tokiomis aplinkybėmis tapo orientacija į akademinis pasiekimus, karjerą, social-inį stabilumą ir finansinį saugumą užtikrinančią profesiją. Alternatyvus kelias yra susijęs su “tinkamo” išsilavinimo ir “civilizuotos” karjeros stoka, pusiau legaliais ar nelegaliais išgyvenimo būdais.** Tačiau pastebėta, kad kai užsiimti tokia veikla darėsi vis sunkiau, jauni žmonės linko link „normalaus“ piliečio elgesio modelio, kuris asocijuojasi su tokiais pokyčiais kaip profesijos įgijimas. Taip pat rinktis legalų darbinės veiklos modelį skatino ir artimiausios aplinkos, ypač brolių ar seserų, profesinio kelio pasirinkimai.

Didėjanti šeimos modelių įvairovė ir pasirinkimas gyventi „solo“

Skirtingos išgyventos patirtys darė įtaką ne tik gyvenimo scenarijams, susijusiems su profesija ir darbine veikla, bet ir šeimos planams. **Analizė rodo, kad tradicinis šeimos modelis – santuoka, vaikai – vis dar yra įvardinamas kaip vertybė, ypač turint savo tėvų ar senelių tradicinių šeimų pavyzdžius. Visgi gimusieji 1980-2000 metais vis dažniau renkasi partnerystę (gyvenimą kartu nesusituokus) arba gyvena vieni (solo).**

Gyvenimo istorijų interviu parodė, kad solo gyvenimo modelio ir susitelkimo į profesinę veiklą pasirinkimas dažnas tarp tų, kurių tėvai yra patyrę įvairias krizines situacijas. Solo šeimos modelis yra pasirenkamas ne tik dėl profesinės karjeros, bet ir baimės ar nenoro įsipareigoti. Pastebėta, kad tokia baimė yra susijusi su amžiu nebūdingų atsakomybių prisiėmimu dėl krizinių situacijų šeimoje vaikystėje:

Aš mačiau visiškai nefunkcionalią šeimą ir gal yra pasąmoninė baimė, kad aš nebūsi tinkama mama. Nes aš labai koncentruojuosi į mokslus, karjerą <...> Ir kitas dalykas, kad aš jau kažkada supratau, kad aš jau savo atsirūpinau. Nu ta prasme, aš savo tėvais kaip vaikais rūpinau-si. Ir dar ir dabar rūpinuosi (moteris, 1991).

Ilgalaikio įsipareigojimo baimės yra susijusios ir su prokreaciniais ketinimais. Šiuo atveju vaikų turėjimas nėra įtraukiamas į jaunų žmonių gyvenimo planus:

Turint vaikų reikia daug išteklių, laiko ir jūsų gyvenimo dalies. Jūs turite skirti savo gyvenimą vaikams. Turiu profesiją, darbą. Aš turiu tokias galimybes. Bet aš noriu keliauti, išmokti ko nors naujo. Ir aš turiu šunį. Jau suprantu, kad tu nebegali būti visiškai laisvas, kai esi atsakingas už kažkieno gyvenimą. Ir tai tik šuo. Nors vaikas yra visai kas kita (moteris, 1992).

Analizė parodė, kad 1980-2000 metais gimusi karta orientuojasi į išteklius, leidžiančius „normaliai“ gyventi. Jų planams, susijusiems su šeimos kūrimu, reikalingos finansinės galimybės, kurios leistų išspręsti ir nuosavo būsto klausimą. Tie, kuriems tai yra dar neįgyvendinama užduotis ir kurie buvo susidūrę su panašiomis tėvų patirtimis, taip pat yra linkę rinktis solo gyvenimo modelį ar atidėti šeimos kūrimo klausimą vėlesniam laikui.

Asmeninio gyvenimo projektai

Nagrinėjamos amžiaus grupės atstovai kuria asmeninio gyvenimo projektus, **atsisakydami tėvų kartos „tvarkaraščių“, pirmiausiai, įpareigojimų lyčių vaidmenims šeimoje ir vaikų susilaukimui.** Jie sudaro pakartotines neįpareigojančias partnerystes ir kaupia asmeninę gyvenimo su kitu ir tarp kitų patirtį. Ieškoma partnerio (-ės), kuris (-i) *‘nori tų pačių dalykų ir tuo pačiu metu’*, svarbi partnerių lygiateisiškumo įgyvendinimo idėja.

Atsisakius tėvų kartos „tvarkaraščių“, 1980–2000 m. gimusių kohortų atstovai suvokia turintys atsakomybę savarankiškai kurti savo biografijas. Neapibrėžtumas juos neramina, jie baiminasi pasirinkimų rizikos, kalba apie vidinius *psichologinius laikrodžius*, kurie tiksi ir nuolat primena, kad „laikas eina, o tu nieko vis dar nedarai“. **Jie save suvokia kaip „įstrigusius visuomenės pereinamajame laikotarpyje nuo „išnykstančios“ tėvų kartos link naujos kartos, turinčios aiškius gyvenimo orientyrus“.**

Nagrinėjamoje amžiaus grupėje **nebegalioja tėvų kartos reikalavimai „gerai tėvystei/ motinystei“, juos pakeičia „atsakingos tėvystės/ motinystės“ imperatyvai**, susiję su geromis materialinėmis sąlygomis vaikų susilaukimui, asmenine branda ir pasirengimu tapti tėvu/ motina, su tinkamais tarpasmeniniais santykiais tarp partnerių. Aukšti „atsakingos tėvystės/ motinystės“ reikalavimai dažnu atveju tampa iššūkiu jauniems žmonėms, todėl atidedamas vaikų susilaukimas arba pasirenkama savanoriška bevaikystė.

Nauja karta – lanksti savo migracinėmis nuostatomis

Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą ir atsivėrus daugiau galimybių dirbti bei gyventi užsienyje, skaičiuojama, kad Lietuvos gyventojų dėl migracijos sumažėjo bent 650 tūkstančių.¹ Didžiausiu mobilumu pasižymi būtent jauni darbingo amžiaus asmenys. Tyrimo metu buvo analizuojama, kaip globali migracija formuoja 1980–2000 m. gimusių ir nepriklausomoje Lietuvoje augusių asmenų migracinius ketinimus, ryšius su Lietuva ir supratimą apie šeiminių gyvenimą.

Atliktos apklausos atskleidė, kad atvira visuomenė ir naujos judaus gyvenimo praktikos sukūrė prielaidas savitam 1980–2000 m. Lietuvoje gimusiųjų sąryšiui su Lietuva. Viena vertus, jauni žmonės augo ir kūrė savo gyvenimo planus aplinkoje, kurioje buvo konstruojamas stigmatizuojantis požiūris į judų gyvenimą pasirinkusius asmenis. Kita vertus, jaunų žmonių šeimos nariai, giminės, draugai ir pažįstami vyko į užsienį ir aktyviai formavo migracinius tinklus. Artimosios aplinkos ir asmeninė migracinė patirtis darė poveikį jaunų žmonių ketinimams išvykti iš Lietuvos, skatino „europietišku“, „kosmopolitišku“ asmeninių projektų kūrimą. Apklausos parodė, kad 1980–2000 m. gimusieji aktyviai planavo išvykti į užsienį dėl finansinės, karjeros, savęs pažinimo galimybių, tačiau gyvenimo Lietuvoje strategija yra ne mažiau patraukli jauniems žmonėms. Galima teigti, kad **nagrinėjamos kartos sąryšis su Lietuva yra lankstus – galimi tiek išvykimo, tiek apsisprendimo gyventi Lietuvoje scenarijai, kiek mažiau patrauklu gyventi transnacionaliai keliose šalyse.**

Apklausų rezultatai taip pat atskleidė, kad judaus gyvenimo praktikos paskatino šeimos sampratos pokyčius tarp Lietuvoje gimusių 1980–2000 m. asmenų. **Asmeninė migracinė patirtis ir įsitraukimas į transnacionalinį gyvenimą įtvirtina „šeimą primenančias“ vaikų globos praktikas, kai giminystės ryšiais nesusijusiems asmenims priskiriami šeimos nariams būdingi įsipareigojimai, susiejantys visus dalyvius į tarpusavio įsipareigojimų bendruomenes.** Pavyzdžiui, 18–38 m. amžiaus tyrimo dalyviai, kurie bent šešis mėnesius gyveno užsienyje atskirai nuo savo vaikų, demonstravo ypač lankstų požiūrį į šeiminių gyvenimo įvairovę tiek struktūros, tiek lyčių vaidmenų, tiek giminystės ryšių prasme. Visgi, didžioji dalis jaunų žmonių (apie 70%) tėvų sprendimą išvykti į užsienį ir tam tikrą laiką šeimos nariams gyventi keliose šalyse vertino nepalančiai. Respondentai, pateisinantys tėvų sprendimą išvykti į užsienį be vaikų, pabrėždavo, kad tėvai turėtų išvykti trumpam laikui, nuolatos bendrauti su Lietuvoje likusiais gyventi vaikais ir šeimos nariais.

Gimę 1980–2000 m. – pokyčius ir stabilumą bandanti suderinti karta

Ankstesni tyrimai rodo, kad sovietmečio gyvenimo eiga pasižymėjo gan didele standartizacija. Tai apima tokius gyvenimo įvykius kaip išsilavinimo įgijimą, darbinės karjeros pradžią ir eigą, išsikėlimą iš tėvų namų, šeimos kūrimą ir vaikų gimimą. Tuo tarpu Vakaruose gyvenimo eiga krypo link vis labiau individualizuotos, destandartizuotos, t.y. minėti reikšmingi gyvenimo įvykiai ir procesai patiriami labai skirtingame amžiuje, ypač tarp vyrų. **Priešingai nei galima buvo prognozuoti, šiame projekte analizuoti gimusiųjų 1980–2000 m. gyvenimo eigos ypatumai nerodo bendros vienkryptės tendencijos į gyvenimo destandartizaciją, ypač kas liečia gimusius 1980–1989 m.**

Gan standartizuoti, lyginant su vyresnėmis kartomis, išlieka edukaciniai ir darbo karjeros įvykiai. Atlikta analizė neparodė išsilavinimo pabaigos ar apmokamo darbo, dirbto ne trumpiau nei 6 mėnesius, pradžios individualėjimo ir destandartizacijos Lietuvoje, tik nedidelį jų vėlėjimą. Tarp gimusiųjų 1980–2000 m. vis dar vyrauja greitas ir standartizuotas perėjimas tarp vidurinio ir aukštesnio lygio išsilavinimo. Kažkur nuo 2011 m. matomas didesnis „posūkis“ į darbo rinką: ėmė augti vien dirbančiųjų ir nestudijuojančiųjų dalis, augo studijas ir darbą derinančiųjų skaičiai. Tai galima sieti su 2009 m. ekonomine krize ir atsigavimu po šios krizės laikotarpiu. Taigi, 20–24 m. amžiaus tarpsniu 1980–1989 m. gimusiems buvo būdinga didesnė orientacija į išsilavinimą, o gimusiems nuo 1990–ųjų

¹ EMN. 2023. Migracija skaičiais. Prieiga per internetą: <https://123.emn.lt> (žiūrėta 2023 09 26)

– didesnė orientacija į darbo rinką. Tai leidžia daryti prielaidas apie ženklų ekonomikos svyravimų ir kitų konteksto veiksnių įtaką jaunų žmonių gyvenimo strategijoms.

Labiau nei išsilavinimo ir karjeros sprendimai Lietuvoje kinta ir individualizuojasi šeimos kūrimo ir vaikų susilaukimo įvykiai. Šiuos įvykius iki 35 m. amžiaus patyrė tik apie 50% vyrų ir moterų, gimusių nuo 1980 m., kai ankstesnėje 70-ųjų gimimo kohortoje iki šio amžiaus tokių patirtį turėjo daugiau nei 75%. Lietuvoje atidedama ir gyvenimo kartu nesusituokus pradžia, bet ją iki minėto amžiaus yra išbandę virš 75% po 1980 m. gimusiųjų. Visgi, **Lietuvoje, kaip ir kitose Baltijos, Centrinės ir Rytų Europos šalyse šeimos kūrimo įvykiai yra labiau koncentruoti laike nei Pietų ar Šiaurės Europos šalys.** Tik skirtingai nuo Centrinės ir Rytų Europos, Baltijos šalyse anksčiau paliekami tėvų namai. Lietuvoje 2000-2006 m. tėvų namuose buvo užsibūnama ilgiausiai, o 2007-2016 m. išėjimas ankstėjo ir nesiekė ES vidurkio (jį tik laikinai sustabdė ekonominė 2009 m. krizė). Įdomu tai, kad nuo 2020 m., kai COVID-19 bendrą atsiskyrimo nuo tėvų šeimos amžių Europoje pavėlino, Lietuvoje vyrų ir moterų atsiskyrimas nuo tėvų sparčiai ankstėjo², tikėtina kaip tik 25 m. ir vyresnio jaunimo atsiskyrimo sąskaita.

Daugiau apie savitus 1980–2000 m. gimimo kohortų gyvenimo eigos bruožus kviečiame skaityti projekto „Užaugę Nepriklausomoje Lietuvoje: 1980–2000 metais gimusiųjų gyvenimo eiga, elgsenos strategijos ir jų kontekstai“ (Nr. S-MIP-21-19) rėmuose publikuotuose straipsniuose:

- [Žilinskienė, L. 1980–2000 m. gimusiųjų gyvenimo pasirinkimai socialinių pokyčių kontekste](#)
- [Juozeliūnienė, I., Budginaitė-Mačkinė, I. Gyvenantys mobiliame pasaulyje: 1980–2000 m. gimusiųjų migraciniai ketinimai ir šeiminio gyvenimo įsivaizdavimas](#)
- [Kraniauskienė, S. Suaugystė šiuolaikinėje Lietuvoje. Tarp standartizacijos ir individualizacijos](#)

² Eurostat. 2021. [Age of young people leaving their parental household.](#)